

УДК 369.01

Теоретичні аспекти функціонування системи соціального страхування

Дудченко Н.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
Черкаського державного технологічного університету

У статті досліджено історичні передумови формування системи соціального страхування. Узагальнено основні наукові підходи до визначення сутності соціального страхування. Проаналізовано види та форми соціального страхування, визначено їх специфіку. Виокремлено основні принципи соціального страхування. Запропоновано авторське трактування сутності наукової категорії «соціальне страхування».

Ключові слова: соціальне страхування, соціальний захист, регулювання, пенсія, профспілки.

Дудченко Н.В. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ

В статье исследованы исторические предпосылки формирования системы социального страхования. Обобщены основные научные подходы к определению сущности социального страхования. Проанализированы виды и формы социального страхования, определена их специфика. Выделены основные принципы социального страхования. Предложена авторская трактовка сущности научной категории «социальное страхование».

Ключевые слова: социальное страхование, социальная защита, регулирование, пенсия, профсоюзы.

Dudchenko N.V. THEORETICAL ASPECTS OF THE SOCIAL INSURANCE SYSTEM FUNCTIONING

The article investigates historical preconditions of the social insurance system formation. The main scientific approaches towards the determination of the essence of social insurance have been generalized. Types and forms of social insurance have been analyzed; their specific character has been defined. The main principles of social insurance have been distinguished. The author's interpretation of the essence of scientific category "social insurance" has been proposed.

Keywords: social insurance, social protection, regulation, pension, trade unions.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Невід'ємним елементом сучасних суспільних відносин є їх соціальна спрямованість. Вона має різні прояви, одним з яких є соціальний захист.

Він включає правові, соціально-економічні і політичні гарантії, що забезпечують умови одержання засобів існування як для працездатних громадян (за рахунок особистого трудового внеску), так і для соціально вразливих верств населення (за рахунок держави) [1, с. 11].

У більшості країн світу законодавчо врегульованими є правовідносини соціального захисту. Не є винятком й Україна. Так, статтею 46 Конституції України закріплюється право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим держав-

ним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [2, с. 20].

Враховуючи вищезазначене, можемо сказати, що обрана тематика є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти функціонування системи соціального страхування розглядаються у працях Н.М. Внукової, А.М. Колоска, П.Ю. Курмаєва, М.І. Мальованого, С.О. Кропельницької та інших вчених-економістів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Динамізм соціально-економічних процесів зумовлює трансформацію підходів до розуміння сутності соціального страхування. Саме тому актуальними є наукові розвідки, результатом яких є окреслення теоретичних передумов функціонування інституту соціального страхування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження теоретичних засад функціонування інституту соціального страхування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення та становлення системи соціального страхування як складової соціального захисту припадає на XVI століття і пов'язується з діяльністю цехів.

У найбільш розвинутих капіталістичних країнах Європи, а саме в Англії і Франції, добровільне страхування одержало помітне поширення вже в середині XVIII століття. Згодом з'явилася інша форма добровільного соціального страхування у вигляді робочих союзів, які вели боротьбу з підприємцями за поліпшення матеріального становища робітників, одночасно організовуючи допомогу за умов втрати заробітку. Знамениті англійські «тред-юніони» є найстарішими організаціями цього типу, виникнення яких відноситься до початку XVIII століття [1, с. 20].

Наприкінці XVIII століття і протягом першої половини XIX століття професійні робочі союзи з'являються у всіх капіталістичних країнах Європи та Америки. Крім випадків хвороби і смерті, такі союзи започаткували видачу пенсій людям похилого віку та інвалідам. Розпочався процес страхування не лише робочих, але й їх родин; подекуди організовується страхування від безробіття [1, с. 20].

У процесі подальшого історичного розвитку соціальне страхування оформилося в самостійну систему, відмінну як від суто страхової, так і від системи, заснованої на принципах соціальної допомоги [3, с. 56].

Ускладнення соціально-економічних відносин зумовило трансформацію сутності соціального страхування. Так, у виданні [4, с. 122] соціальне страхування розглядається як соціальна система, що ставить за мету визначення і створення загальнонаціональних пріоритетів і механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових і економічних прав та свобод, соціальних гарантій громадян, а також формування органів управління всіх рівнів, інститутів, соціальних служб, що забезпечують певний рівень соціального захисту населення від дестабілізуючих чинників (інфляція, безробіття, падіння виробництва тощо), досягнення соціально припустимого рівня життя населення.

А.М. Колосок зазначає, що соціальне страхування – це гарантована державою система матеріального забезпечення громадян у разі тимчасової втрати працездатності, за досяг-

нення похилого віку, а також система інших заходів, спрямованих на матеріальне, культурно-побутове та оздоровчо-профілактичне обслуговування [5, с. 130].

У вищенаведених визначеннях увага акцентується на соціальному страхуванні як системи, що, на нашу думку, певним чином звучує розуміння цієї наукової категорії. Подібний підхід простежується й у чинних нормативно-правових актах, причому у них наводяться різні тлумачення.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [6].

Згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» ця дефініція визначається як система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України [7].

Існує також інший підхід, у рамках якого дослідник [8, с. 47] визначає соціальне страхування як найважливіший елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення і виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків.

Ми пропонуємо під соціальним страхуванням розуміти сукупність правових, соціальних та економічних відносин, в результаті яких забезпечується реалізація принципів соціального захисту населення під час надання спеціальних соціальних послуг застрахованим особам.

Доцільно погодитися з колективом авторів [1, с. 15–16], які до базових характеристик соціального страхування пропонують віднести:

– обов'язковість (за законом) для страховальників, тобто працівників і роботодавців, вносити страхові внески;

– публічний вид правовідносин суб'єктів соціального страхування, що дає змогу досягти обов'язковості соціального страхування відповідно до закону, участі в ньому суб'єктів та високий рівень гарантій захисту застрахованих; це дає можливість відмовитися від обтяжливої процедури оформлення індивідуальних договорів та їх виконання між страхувальниками (роботодавцями і працівниками) і страховиками на користь застрахованих;

– обов'язкове (за законом) право для застрахованих на одержання страхових виплат за настання страхових випадків (види виплат, послуг, їхні розміри визначені в законах), повноту виплат за якими можна домагатися в судовому порядку;

– високий рівень надійності соціальних виплат, що досягається за допомогою солідарної та накопичувальної системи;

– високий рівень соціальних гарантій (виплати з соціального страхування покликані зберегти рівень життя людини не нижче ніж до настання страхового випадку); розмір виплат з інших форм соціального захисту здатний забезпечити мінімальний прожитковий рівень;

– самокеровані форми організації обов'язкового соціального страхування за умов, коли практично всі питання зі створення і керування складними (організаційними, правовими, медико-соціальними, фінансовими) системами здійснюються найбільш зацікавленими суб'єктами (представниками роботодавців і працівників).

До основних функцій соціального страхування відносять [10, с. 12–13]:

– формування грошових фондів, з яких покриваються витрати, пов'язані з сутністю непрацездатних і осіб, що з погляду на обставини не беруть участь в трудовому процесі;

– забезпечення кількості і структури трудових ресурсів;

– сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу;

– захисну функцію, яка полягає в підтримці сформованого матеріального рівня застрахованого, якщо звичайне джерело доходу стає для нього недоступним;

– компенсаційну функцію, що полягає у відшкодуванні збитку з втрати працездатності і здоров'я за допомогою матеріального відшкодування втрати заробітку, а також оплати послуг у зв'язку з лікуванням і реабілітацією;

– відтворювальну функцію, яка полягає в тому, що соціальне страхування покликане забезпечувати застрахованим (і членам їхніх родин) покриття усіх витрат, достатніх для нормального протікання відтворювального циклу;

– перерозподільчу функцію, яка визначається тим, що соціальне страхування впливає на суспільний розподіл і перерозподіл грошових фондів;

– стабілізаційну функцію, спрямовану на узгодження інтересів соціальних суб'єктів з низки принципів для життєдіяльності найманих робітників питань.

Законодавством визначено шість видів загальнообов'язкового державного соціального страхування [6]:

1) пенсійне страхування;

2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;

3) медичне страхування;

4) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;

5) страхування на випадок безробіття;

6) інші види страхування.

Основними формами соціального страхування є обов'язкове і добровільне. Історично першою з них було добровільне. Зіставлення форм соціального страхування визначається передусім рівнем суспільного розвитку у конкретній країні.

Обов'язкове соціальне страхування – це різновид державних соціальних гарантій, які забезпечуються через цільові позабюджетні (державні або суспільні) фонди. У цьому випадку реалізується принцип неповного самофінансування. На випадок дефіциту цих фондів держава надає їм допомогу з державного бюджету. Таким чином, вона виступає гарантом фінансової стійкості цих фондів і реалізації програм обов'язкового соціального страхування [11, с. 47].

У джерелі [11, с. 48] обґрунтовується доцільність виділення двох видів обов'язкового соціального страхування: обов'язкове загальне страхування й обов'язкове професійне страхування. Загальне обов'язкове страхування поширюється на всіх осіб, які працюють за трудовим договором або за контрактом. Обов'язкове професійне страхування поширюється на осіб, які працюють на місцях, пов'язаних з підвищеним травматизмом, особливо небезпечними та несприятливими умовами праці. Рівень страхових внесків за умови обов'язкового професійного страхування вищий, ніж за обов'язкового загального

страхування, але, відповідно і вищий рівень матеріального забезпечення [11, с. 48].

Добровільне соціальне страхування ґрунтується на принципах колективної солідарності і взаємодопомоги за відсутності підтримки держави (державного бюджету). Його характерними рисами є демократизм в управлінні страховими фондами, найбільш повна реалізація принципу самоврядування, соціальне партнерство роботодавців і найманих працівників, тісна залежність страхових виплат і програм від рівня доходів страховальників [11, с. 48].

Висновки з цього дослідження. Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити,

що соціальне страхування є важливим суспільним інститутом й спрямовано на реалізацію принципу соціальної справедливості за настання страхового випадку.

Доцільно погодитися з науковцем [12] в тому, що важливим напрямом розвитку системи соціального страхування в Україні є врахування інтересів усіх соціальних партнерів, а саме держави, роботодавців та профспілок (працівників). Досить слушними є й пропозиції, висловлені у науковій праці [13].

Перспективами подальших наукових розвідок у цій сфері є дослідження ефективності функціонування системи соціального страхування в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Соціальне страхування : [навчальний підручник для студ. вищ. навч. зал.] / [М.І. Мальований, П.К. Бечко, В.П. Бечко]. – Умань : Сочінський, 2011. – 476 с.
2. Конституція України. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
3. Нечипоренко С.Д. Сутність та значення соціального страхування в системі соціального захисту населення / С.Д. Нечипоренко // Агросвіт. – 2017. – № 6. – С. 55–60.
4. Короткий соціально-психологічний словник (для працівників служби зайнятості) / укл. В.В. Синявський. – К., 1999. – 144 с.
5. Колосок А.М. Соціальне страхування в контексті становлення соціального діалогу / А.М. Колосок // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3 (81). – С. 129–135.
6. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР.
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV.
8. Прилипко С.М. Право на пенсійне забезпечення та його реалізація в умовах ринкової економіки / С.М. Прилипко // Право України. – 2003. – № 2. – С. 45–48.
9. Курмаєв П.Ю. Теоретичні аспекти управління соціально-економічним розвитком регіону / П.Ю. Курмаєв // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць / наук. ред. І.К. Бондар. – Вип.4. – К., 2008. – С. 154–155.
10. Внукова Н.М. Соціальне страхування : конспект лекцій для студентів спеціальностей 7.050104, 7.050105 усіх форм навчання / Н.М. Внукова, Н.В. Кузьминчук. – Х. : ХДЕУ, 2004. – 216 с.
11. Крпельницька С.О. Соціальне страхування : [навч. посіб.] / С.О. Крпельницька, Т.В. Солоджук. – 2-ге вид., перер. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 336 с.
12. Зеленко Н.В. Соціальне страхування в системі соціального захисту населення України / Н.В. Зеленко // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – № 19. – С. 249–255.
13. Курмаєв П.Ю. Теоретичні та практичні підходи щодо формування моделі управління соціальним розвитком регіону / П.Ю. Курмаєв // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2010. – № 73. – С. 104–113.